

KIRGIZLARDAN BİR DESTAN: CANGIL MIRZA

Doç. Dr. Nerin KÖSE*

Anlatı geleneğimizin her halkası, kültürümüzün yaşayan hazineleridir ve her biri, içinde buldukları hayat tarzının yattığı, söz konusu hayatın ihtiyaçlarını temin eden ürünleri içine alır.

Batı'da "epopa'e" veya "epas" (Yöntem, ss: 1-10), Türk Dünyası'nda ise Yakutların "olangko" ya da "alango" Kırgızların "camak" (Elçin, ss: 33-34) adını verdikleri ve Türkiye Türkçesi'nde "dest n" (veya dâstân) kelimesiyle (Elçin, s:34) karşılanan destan türü için de aynı durum söz konusudur. Nitekim Türklerde göçebe hareketli ve dıra dönük bir hayatın (Kaplan, ss:) yani epik dönem'in ürünü olan bu anlatı türü ait olduğu milletin siyasi yapısı, tarihi, coğrafyası, inanç ve pratikleri, ortak zevkleri ve değer yargıları, kahramanlıkları demektir ve o toplumun bir anlamda kimliğini ortaya koyar.

Kırgızlar'ın kahramanlık destanlarından biri olan ünlü "Cangıl Mirza"nın ise bu bakımdan özel bir yeri vardır. Herşeyden önce destanın asıl kahramanı Cangıl adlı bir kadındır. Aynek Caynakova'nın da belirttiği üzere Cangıl hayali, efsanevi bir kahraman olmasına rağmen halk onu, tarihi bir kahraman gibi kabul etmektedir (Sarıncı, Bököy-Cañıl Mirza, Giriş, s: 10). Zira Cangıl, hemen bütün Kırgız destanlarında karşımıza çıkan Kırgız-Kalmuk savaşlarının merkezine oturtulmuştur.

Cangıl Mirza hakkındaki ilk çalışma Abdırakmanov Bayımbet (No: 1511), Moldobasan Musulmankulov (No: 497), İbrayım Abdırakmanov (No: 413), Abdıkalık Çarobayev (No: 401), varyantları ile İbrayım Abdırakmanov'un halk ağzından derleyip de yazıya geçirdiği iki anlatma (No: 414, No:1357) Kırgız Respublikası Uluttuk

İlimler Akademiyası Kütüphanesi'nde El Yazmaları bölümünde bulunmaktadır(Sarıncı, Bököy-Cañıl Mirza, Giriş, s: 10).

İbrayım Abdırakmanov, bu konuya büyük bir emek vermiştir. Cangıl Mirza'yı ünlü "Manarçı"lar Sagımbay Orazbakav, Togolok Moldo (Abdırakmanov Bayımbet), Bağış Sazanov gibi ustalardan dinleyen Abdırakmanov onun çeşitli dönemlere oturtulan bir kadın olduğuna karar vermiş ve şiire dökmüştür. Onun 1967 yılında yayınlanan Cangıl Mirza'sı 2651 mısradan meydana gelmiştir. Tagolok Moldo'nun "Cangıl Mirza'sı 1960'ta, Çorobayev'inki 1957 ve 1966 yıllarında, Musulmankulov'unki ise 1983 yılında basılmıştır. Yazımızın konusunu teşkil eden ve her türlü elden toplandıktan sonra bu konuda bilgisi olan kimseler tarafından okunarak farklı kısımları düzenlenip yazılan Musulmankulov'un "Cangıl Mirza'sının (Sarıncı, Bököy-Cañıl Mirza, Giriş, ss: 10-11) konusu, kısaca şöyledir:

Noygut Kabilesi'nde olan Cangıl Mirza'nın adını, Aykacam adlı yaşlı bir hoca koyar. Daha 16 yaşında bile atıcılıkta, dövüşte üstüne kinsenin gelemediği bu kız yanındaki kırk tane yiğiti ile Kaşkarı yağmalar.

Günlerden birgün babası Camgırçı onu çağırarak "kız çocuğu gibi evde oturması gerektiğini, yaşının geçtiğini, herkesin dedikodu ettiğini" söylerde de o dinlemez ve hayatını at üstünde geçirmeye devam eder. Han Camgıra'da tenkitlerine ve ikazlarına rağmen odasında gizli gizli kendi gibi iki bahadır kız yetiştiren, attığını vuran ünü Oşpol'dan Lob Dayra'ya, Sarı Kol'dan At-Oynak'a kadar her tarafa yayılan Cangıl'ı rahat bırakır.

Kıtayların saldırısını Kazkara'sına binerek geri püskürten Cangıl Mirza Kal-

* Ege Üni. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğretim Üyesi

muklsra da boyun eğdirir. Herkesten haraç alan, mallarını zapteden Cangıl'ın görünüşü ise görenlerin dudaklarını uçuklatacak heybetlidir. Bunun yanısıra yoksullara at verdiği, itibar ettiği için de herkesin taktirini kazanmıştır.

Yaptıklarını duyan Ancuyanlı Ürbülçök ile Burhuy ondan hesap sormak niyetindedirler. Hatta Burhuy, kendisiyle evlenmeye razı olmazsa memleketini yağmalamayı, halkını öldürmeyi düşünmektedir. Bu yüzden en iyi atlarını alıp silahlarını kuşanarak yola çıkan iki savaşçı Kabey Too, Alay ve Beçel'i geçerek otuz günde Cangıl'ın oturduğu yere gelirler. Önlerine çıkan bir avcıya "Cangıl'ın nerede olduğunu" soran Burhuy onun "onun aslında kız olduğunu, savaşmakta çok usta olduğunu, kendi gibi seksen kişiyi öldürdüğünü, pekçoğunu da esir ettiğini, yüz kişiyle bile başedebileceğini, onun Itızır İlyas'ın koruduğunu, boş yere savaşmamasını" söylemesine rağmen Burhuy niyetinden vazgeçmez ve pehlivanlarının önüne düşerek Cangıl'ın ülkesine gelir.

Tam o sırada Cangıl toy vermektedir. Pehlivanlar güreşmekte, at ve "cambı" yarışları yapılmakta, "gökböri" oyunu oynanmaktadır. Ancak haberi alan Cangıl Mirza Kazkara atına bindiği gibi Naygutlarla birlikte Burhuy'un karşısına çıkar ve teke tek savaşmaya başlarlar. Cangıl Ürbülçök ile Burhuy'u öldürür; ona üzeri yiyecek ve altın gümüşle dolu doksan at getiren sekiz elçiyi de tam onbeş gün misafir eder.

Anciyan'dan Kaşkar'a şöhretinin yayımladığı yer kalmayan Cangıl şimdi de Arpa ve Aksay'ı almayı, Tülkü ile Üçükö'yü yenmeyi düşünmektedir. Bunun için kırk yiğidini yanına alır ve yola çıkar. At-oynok, Araça Kol Arpa, Aksay, Alatoğ, Mingbugu'yü geçerken "elendeki altın halkayı vurabilenle evlenebileceğine dair" yemin eder.

Tülgü ile Üçükü Çatır Köl'e vardıklarında başlarında Toktorbay yanında Atakozu ve Çobak, arkasında Kırgızları olduğu halde üstlerine doğru geldiklerini görür.

Çünkü Toktorbay, Cangıl'ın ayak izlerinin onlara ait olduğunu zannetmiştir. Durum anlaşıldıktan ve rastladıkları yolcudan "Cangıl'ın, Arpa ve Aksay'ı aldığını" duyan Üçükö ve o başta olmak üzere bütün Kırgızlar silahlarını kuşanıp, atlarına binerek hazırlanırlar.

Toktorbay'ın öncü olarak yolladığı Atakozu ile Çabak, Kaşkar'a geldiklerinde "Cangıl'ın toy verdiğini, Cambıyı vuramayana esir aldığını" öğrenerek Tülgüye "aradığının yerinde olmadığını" bildirirler. Bunu duyan Üçükö ile Tülkü, yola çıkarlar.

Cangıl Mirza, haberi almakta geçikmemiş, elinde özenle büyüttüğü Kumayık'ı ile atına atladığı gibi yola düşmüştür. Yolda rastladığı adamın "Üçükö, Tülkü, Atakozu ve Çabak tarafından ellerinin bağlandığını" söylemesi üzerine onlarla savaşır ve dördünü de öldürür; askerlerse arkalarına bakmadan kaçarlar.

Gururla Noygut'a dönen Cangıl halkına "başarılarını" anlattıktan sonra "Karaçul ile Adırang'a gitmelerini, Hoten'i almazlarsa onlara esir olacaklarını, Ala Too eteklerinde hayvan besleyip büyütmelerini" söyler. Ancak Cangıl'ın dediklerine uyan halkın orada kaldıkları iki yıl içinde bütün hayvanları ölüverince memleketlerine dönerler.

Bu arada Kaşkar hükümdarı Tursun Han "Cangıl'la evlenmek istediğini, evet derse onu altına boğacağını ve Kaşkar'ı, Turfan'ı, Cerken'i, Urumçu'yü vereceğini" aracı yollayarak bildirir. Cangıl buna "olumlu" cevap verir. Ancak Cangıl Mirza toyu başlatıp "üy" ünü kuran Tursun Han'ı "dengi olmadığını" söyleyerek askerleriyle beraber öldürür; Opol-Too ile Lob Dayra'yı ele geçirir.

Cangıl Mirza'ya nihayet ulaşan Ürbülçök ile Burhuy olanları duyunca onların intikamını almayı düşünerek Mamaykul, Ak Koçkor ve Kalmatay ile Ak-Say ve Alay taraflarında toplanırlar.

Genç-yaşlı toplanan bunca insanın arasında Ak Koçkor'un kardeşi Abıl da vardır. Ülkesini kurtarmak isteyen bu yiğite

Togay, Edige, Ak Bakay, Cazganbay, Şırdakbek, Ördëkbek başta olmak üzere at, asker ve yiyecek yardımı yağar.

Rüzgar gibi koşan atına atlayan Abıl, Adırluu Too'ya gelir. Herkesten "Burhuy ile Ürbülçök'ü öldürdüğünü, Kırgızlar'dan ve Kıtaylardan böyle kız çıkmadığını" duyan Abıl kendisine gelen "Cangıl'ın toyverdiği" haberi üzerine eğlenceye katılır ve onunla görüşmek ister. Ancak istediği kabul edilmeyen Abıl, Cangıl'ın kolundaki bileziğini alır ve ülkesine döner. Bunu duyan Kalmatay ise yeminini tutmak üzere atına binip zırhını giyerek Kırgız ülkesine gelir ve Kalmatay'la evlenir; dokuz yıl içinde eşine üç oğul verir.

Zaman geçmiş, Kalmatay çok yaşlanmıştır. Bu arada kaynanası Barçake de ondan "savaşçılık hünerini göstermesini" ister. Cangıl bu duruma üzülürse de savaş elbiselerini giyinip atına binerek Keng Arpa'ya gelir. Karşısına getirilen kırkiki kalpağı vurur. Ancak delikanlıların onun kalpağını düşürmelerine, atını dürtüklemelerine çok üzülür ve oradakilşere lanet eder.

Sabah gün ışımadan yola çıkan Cangıl peşinden gelen Tokto ile Almanbeti öldürür. Gitmesini istemeyip yalvaran öz oğlu ile Abıl'ı da terketmekte tereddüt etmez ve atıyla birlikte ülkeyi terk eder.

Abıldacan Akmataliyev ile Aynek Caynakova'nın yayına hazırladıkları "Sarınca, Bököy-Cağıl Mırzı" adlı kitabın 375-446 sayfalarında yer alan bu destandan anlaşılacağı üzere anlatmada Cangıl, Er Töştük, Almanbet, Şırdakbet, Edige gibi tarihi bir kahraman olarak kabul edilmektedir. Kırgızlar'ın eski hayatlarından izler taşıması, kabile başkanlarının görevlerini gözler önüne sermesi de, bunu desteklemekte; hatta yiğitlerinden Er Töştük ve Almanbet ile karşı saftaki Üçükö, Tülgü, Burhuy gibi kahramanlar da Kırgızların feodal hayatının güçlü insanları olarak dikkati çekmektedirler.

Cangıl Mırza vatansever bir kızdır: Daha on altı yaşındayken ok atıp at binme-

yi, savaşmayı öğrenmiş; kabile başkanı olarak düşmanlarını yenmiştir. O halkının huzuru, güvenliği için at üstünden hemen hiç inmemiş, durmadan savaşmış; hiç şikayet etmemiştir. Cesareti, akli duygularının her zaman önüne geçmiş; milliyetçi ve cengâver kimliği ile halkının önündeki yerini kimseye kaptırmamıştır.

Cangıl bakanın gözlerini alamayacağı kadar güzel, nazik bir kızdır. Ancak onun fiziki güzelliği destânda geri plâna itilmiş; kabilesinin huzuru, rahatı için uğraşan savaşçı kimliği, ön plâna çıkmıştır. Kendi isteklerine bile "şakegimdi algan kişige tiğemin" diyerek kural koyan Cangıl, vatana milletine olan bağlılığı yanında kabilesinin şerefi ve namusu için kurban olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sözü'nün eri olup kolundaki bileziğini alan Abıl'ın ülkesine giderek Kalmatay'la evlenmesi de, bunu açıkça göstermektedir.

Bizce destanın en önemli kısımlarından biri Cangıl Mırza'nın yiğitliğinin, atıcılığının "evleneceği erkekte aradığı vasıfları" belirtirken bile ortaya konmasıdır. Destanda kendisi:

Saramçalı sanda çok,
Saltanatı baada çok,
Atışkan coonu oñbogon,
Ayaldan mınday bolbogon.
Kıtaydı kırıp komdogon,
.....
Kırk künü kızıp uruşsa,
Betinen kızıl oñbogon,
.....
Kız Cañıldın sımbatı,
Aytıp ötor cönubar.
Aksargın bolgon öñü var.
Colpondoy bolgon közü bar
Colborstoy bolgon töşü bar
Eñçer kelgen boyu bar
Eki mindey coo bolso,
Alamın degen oyu bar,
Calgızdığın oyloboyt
Cañıl ayal tolgonboyt,
Kıhçı bar elinde,
Kıyın çıkkın belinde (Metin, s. 380);

atı:

Kazkara sınduu atıbar,
Kayrattuu Cañıl kızı bar,
Kaçırgan coonu talkalap (metin,
s.381); Biniciliği ise:

İzdeyili dese izicok,

Ketkenin körgön kişi çok (metin,
s.376) satırlarıyla anlatılan Cangıl Mirza
bu bakımdan Dede Korkut'daki Banı Çiçek
ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Ni-
tekim Cangıl bu konuda;

Kızıl altın şakekti,

Kim karmasa tiyem (metin, s.404) der-
ken, Banı Çiçek Beyrek'le ".....men Banı Çi-
çek'in dadısıyam, gel imdi ava çıkalum,
eğer senüñ atüñ menüm atımı kiçer ise
onuñ atımı dahı kiçersin, hem senüñ ile oh
atalum, meni kiçer isen anı dahı kiçersin..."
(Ergin, s:123) şeklinde şöyleşir. Kaynağı
Türklerin eski yaşam tarzına, atlı-göçebe
hayatlarına dayana (Köse I, ss: 25-30; Kap-
lan, ss: 12-13) bir başka ifadeyle "yaşanılan
hayat tarzının kendine has bir anlatı türü
ve insan tipi yaratacağı" prensibi Milli Ede-
biyat Dönemi'nin unutulmaz yazarı Halide
Edip Adıvar'ın romanlarında da kendisini
gösterir. Nitekim "Sinekli Bakkal" daki Ra-
bia "Handan"daki Handan, "Vurun Kahpe-
ye"deki Aliye "idealleri için duygularını ge-
ri plana iten, başkalarının saadeti için ken-
dininini feda eden, gelenekçi ve modern,
sözünün eri güçlü kadın tipleri" nde kendi-
ne haklı bir yer edinmiştir (Köse II).

Diğer önemli husus ise Cangıl'ın kal-
pağı yere düştükten sonra çocuğunu bile hi-
çer sayarak ve onu bırakarak memleketine
dönmesi meselesidir. Bu görünüşte trajik
bir son olarak ortaya çıkmaktaysa da bizce
büyük bir tarihi gerçeği yansıtmaktadır.
Kurmanbek ve Seyitbek Destanları'nda da
karşımıza çıktığı üzere "yiğitlerin kendi sı-
fatlarından evlenmeleri gerektiği" meselesi
(Köse III, ss: 18-19) Türk'ün birliği, dirliği
ve bunların temeli olan ailenin korunması
açısından büyük bir önemi haizdir. Osmanlı
İmparatorluğu'nun yıkılışında saraydaki
savaşlarda esir olarak alınıp da hanım sul-
tanlığa yükselen kadınların payı hatırlana-
cak olursa Cangıl'ın bu davranışıyla "ya-

bancı bir kadının yeni yerinin-göreneklerini
bilmeyişi yanında onun eşinin tâbi olduğu
terbiyeye uygun bir evlât, vatanını-milletini
seven bir insan yetiştiremeyeceği" vurgu-
lanmak istenmiş olmalıdır.

İşte bütün bunlar Cangıl Mirza'nın
Kırgızlar arasında yaygınlaşmasına yol aç-
mış; millet menfaatlerini düşünen kimseler
çocuklarına Cangıl'ı örnek göstermişlerdir.
Bugünün umudu, yarının dileği olan Cangıl
Mirza'daki bu millî ülkünün yani "insanın,
insanlığın huzuru ve devamı için hayat par-
hasına savaşmak gerektiği"nin uzun yıllar
hafızalardan silinmeyeceğine inanıyor-
uz.Çünkü Cangıl Mirza Türk Milli Destan-
ı'nın bir parçası, Türklüğün özgürlük tür-
küsüdür.

KAYNAKÇA

YÖNTEM, Ali Canip Epope (Epopo0e) Edebi
Nevilerle Mesleklere Dair Malumat-1930.İstanbul:
Devlet Matbaası.

ELÇİN, Şükrü Halk Edebiyatı Araştırmaları I
1988. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınla-
rı: 905 Kültür Eserleri Dizisi:20

KÖSE, Nerin (I) Sevdiğini Yenerek Alan Genç
Kız Motifi ve Türk Halk Hikayeleri Milli Folklor.
1994 Ankara: s:23, ss: 25-30.

KÖSE, Nerin (II) Halide Edip Adıvar'ın Ro-
manlarında Kadın Tipleri. DTCF Türk Dili ve Ede-
biyatı Bölümü 1980 (Basılmamış Lisans Tezi)

KAPLAN, Mehmet Türk Edebiyatı Üzerinde
Araştırmalar 3. Tip Tahlilleri 1985. İstanbul: Der-
gâh Yayınları: 21/3. Türk Edebiyatı-İnceleme: 3/3.

Sarıncı, Bököy-Cañıl Mirza 1998. Bişkek (Şam
Basması). Kırgız Respublikasının Uluttuk
İlimder Akademiyası-Manastuu Cana Körköm Ma-
daniyatın Uluttuk Borboru. El Aralık " Meerim"
Kayırmduuluk Fondusu. "El Adabiyatı" Seriyasının
6. Tomu.

ERGİN, Muharrem Dede Korkut Kitabı I. Gi-
riş -Metin Faksimile. 1994. Ankara: Atatürk Kültür
Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Dil Kurumu Ya-
yınları: 169 (1958, 1989).

KÖSE, Nerin (III) Kurmanbek ve Seyidbek
Destanları. Milli Folklor 2000 s:48 ss:18-23.